

„Kunšt, abys sobě pomohl“: mezilidské vztahy na venkově pohledem rukopisů s magickými návody

The Art of Self-Help: Interpersonal Relations in Rural Communities seen through Manuscripts Containing Magical Instructions

Mgr. et Mgr. Anna Grůzová, Ph.D.

Moravská zemská knihovna, Odbor rukopisů a starých tisků,
Kounicova 65, 601 87 Brno, CZECH REPUBLIC

Anna.Gruzova@mzk.cz

ORCID: 0009-0009-0097-882X

Abstract

The study examines manuscripts containing magical instructions, which were very widespread among rural populations in the 18th and 19th centuries, yet have not received much attention in contemporary historical research. The aim of the study is to present a group of texts that people used to secure personal benefits or advantages over others. The study works with a sample of manuscripts preserved in Czech and Moravian memory institutions. This sample shows that texts with instructions on how to solve problematic interpersonal relationships in various ways (advantage, superiority, damage to a competitor) circulated among people. The study presents a range of situations of human behaviour associated with competitive environment in rural areas. Through magical instructions, the study helps to understand the mentality of people at that time, who believed that these texts represented one way of dealing with their relationships with others.

Key words

Everyday life in the 18th and 19th centuries – manuscripts – incantations – interpersonal relationships – competition – conflict

Acknowledgements / Funding

Studie vznikla na základě institucionální podpory dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace poskytované Ministerstvem kultury.

Člověk na venkově 18. a 19. století žil v podmínkách neustálé kontroly, která vycházela ze zakořeněných společenských norem. Tyto normy s sebou nesly

i očekávání patřičného chování, jež bylo dané statusem, věkem či pohlavím. Člověk se tak ocital pod drobnohledem jak ze strany sousedů, tak ze strany místních autorit, především duchovních.¹ Kromě přátelství, lásky a sounáležitosti vytvářelo toto prostředí, v němž ví „každý všechno“, přirozeně také prostor pro osobní antipatie, rivalitu a konflikty.² Někteří lidé se nesnažili řešit své problematické vztahy s ostatními osobně, ale pokoušeli se je ovlivnit také s pomocí různých magických praktik.³ Tyto praktiky propojovaly prvky (především) katolické zbožnosti s magickými úkony a církve je jako pověrečné kritizovali.⁴ Znalost magických praktik se předávala z generace na generaci především v ústní podobě, uchovala se ale i díky rukopisným knížkám, ve kterých byly návody k těmto praktikám zaznamenané.⁵ Následující text se věnuje právě těmto knížkám v rukopisné podobě, neboť ty měly v „četbě venkovanů“ specifické postavení.⁶ Vlivem předběžné cenzury tisků se totiž návody k magickým praktikám objevovaly v rukopisné kultuře v mnohem větší míře než v tištěné produkci.⁷

Díky rostoucí gramotnosti se i na českém a moravském venkově ve sledovaném období objevovala řada rukopisných textů s magickými návody, které často pocházely z pera samotných uživatelů – jednalo se především o různé domácí a hospodářské rady, léčitelské texty a zaklínací knížky, ale i modlitební knížky.⁸ Tyto texty nabízely rady takřka pro všechny oblasti každodenního

- 1 MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří: Chudé (dolní) vrstvy společnosti českých zemí v 19. století. Sociální pozice a vzory chování. *Studie k sociálním dějinám 19. století* 8, 1998, č. 1, s. 183, 197.
- 2 Ve venkovské komunitě byly konflikty na denním pořádku. Nejednalo se jen o spory s vrchností o vlastní práva, ale také o majetek, obživu nebo čest. Např. DÜLMEN, Richard von: *Historická antropologie. Vývoj, problémy, úkoly*. Praha: Dokořán, 2002, s. 57–61.
- 3 Např. s pomocí úkutu, které nejspíš tvořilo rozšířenou součást sociální interakce a jednu z forem „boje“ mezi lidmi. BEVER, Edward: *The Realities of Witchcraft and Popular Magic in Early Modern Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008, s. 433.
- 4 DÜLMEN, Richard van: *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století)*. Praha: Argo, 2006, s. 78–82. Snahy církevních i státních elit o racionalizaci pověrečného jednání věřících/poddaných zmiňuje např. ZUBER, Rudolf: *Osudy moravské církve v 18. století*. II. díl. Olomouc: Maticе cyrilometodějská, 2003, s. 308–313. Srov. MALÝ, Tomáš: *Smrt a spása mezi Tridentinem a sekularizací. Brněnští měšťané a proměny laické zbožnosti v 17. a 18. století*. Brno: Maticе moravská, 2009, s. 32–35.
- 5 Rukopisnou kulturu také s ohledem na magické praktiky zmiňuje FIDEROVÁ, Alena: *Raněnovověké rukopisy v českých muzeích a možnosti jejich využití pro výzkum českého jazyka a literatury 17. a 18. století*. Disertační práce. Praha: FF UK, Ústav českého jazyka a teorie komunikace, 2008, s. 39.
- 6 SCRIBNER, Robert W.: Prvky lidové víry. *Církevní dějiny. Osobnosti – události – struktury – mentality* 4, 2011, č. 8, s. 3–4.
- 7 WÖGERBAUER, Michael – PÍŠA, Petr – ŠÁMAL, Petr – JANÁČEK, Pavel: *V obecném zájmu. Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749–2014*. Sv. 1. Praha: Academia, 2015, s. 403–404. Problematické rukopisy mohly být věřícím zabaveny až následně, třeba po zpovědi nebo během působení misionářů na venkově. Misijní zprávy jezuitů zahrnující zmínky o pověrečném jednání věřících na venkově i o zkonfiskovaných knihách viz DUCREUX, Marie-Elizabeth – ČORNEJOVÁ, Ivana – HOJDA, Zdeněk (eds.): *Kultura – zbožnost – symbolická politika. Proměny společnosti ve střední Evropě v 17. a 18. století*. Praha: Karolinum, 2023, s. 45–50.
- 8 VICE GRŮZOVÁ, Anna: Projevy magického myšlení v rukopisech. In: Drozda, Martin (ed.): *Mezi kouzly, vírou a pověrou. Magie v textech moravského venkova 18. a 19. století*. Brno: MZK, 2024, s. 85–106.

života. V kontextu tehdejších životních podmínek a způsobu obživy směřovaly rady obsažené v rukopisech především k zajištění vlastní životaschopnosti, tedy k dobré úrodě a výnosnosti hospodářských zvířat, k ochraně obydlí a zdraví dobytka, sebe i svých bližních. Vedle této „obecné prospěšnosti“ se mnoho textů věnovalo také osobnímu prospěchu svého majitele, a to právě v oblasti mezilidských vztahů. Texty tak radily, jak si zajistit nějakou výhodu nebo lepší postavení – třeba jak získat přízeň, respekt nebo nezranitelnost, ale i jak dosáhnout vyššího zisku nebo výhry ve hře či u soudu. Zároveň texty nabízely postupy, jak se pokusit napravit škodu, která se člověku stala (krádež, očarování). Běžné byly i návody, jak záměrně ublížit svému oponentovi (protivník, nepříteli, zloději). Při vědomí rozmanitosti těchto textů chce studie sledovat, jakých témat se uvedené texty v oblasti vztahů dotýkaly a s pomocí jakých prostředků se snažily svého cíle dosáhnout. Některé tyto prostředky měly univerzální platnost, jiné se odlišovaly podle záměru.

Vybrané téma souvisí s lidovou vírou, která je ve studii pojímána v nejširších obrysech, jež obsáhnou vše, čemu lidé v dané době věřili.⁹ Neomezuje se tedy jen na oficiální náboženskou víru, ale zahrnuje i další aspekty, jimž lidé přikládali ve svých životech význam. Magie byla spolu s pověrou chápána jako odklon od oficiální církevní nauky. Přesvědčení o účinnosti magických praktik však vycházelo ze subjektivních zkušeností věřících, které byly formované jejich každodenní praxí. Magie s vírou se překrývaly a společně vytvářely v očích tehdejších obyvatel účinný nástroj, který jim pomáhal čelit nejistotám.¹⁰ Součástí představ o fungování světa bylo magické myšlení, které staví na přesvědčení, že existuje skrytý vztah mezi určitými symboly, slovy a úkony, jež dokážou ovlivnit realitu díky působení neviditelných či nadpřirozených sil, i když spolu tyto jevy kauzálně nesouvisí nebo nejsou reálně propojeny.¹¹ Magické jednání je tak potřeba nahlížet z pohledu lidí, kteří jej aktivně využívali a pro které mělo toto jednání význam.

Přehled bádání

Témata spojená s životem nižších sociálních vrstev stála dlouho mimo oblast zájmu historických věd. Soustavnější vědecký zájem o každodennost venkovského prostředí přišel až v první polovině 20. století především s německou a francouzskou historiografií (škola *Annales*). Do té doby byla magie nahlížena

9 MUCHEMBLE, Robert: Magie a čarodějnictví včera a dnes. In: Muchembled, Robert (ed.): *Magie a čarodějnictví v Evropě od středověku po současnost*. Praha: Volvox Globator, 1997, s. 7. Srov. RYCHLÍK, Jan – RYCHLÍKOVÁ, Magdaléna: Magie, pověra, zvyk, lidové náboženství – jejich vzájemné vztahy. In: Tarcalová, Ludmila (ed.): *Magie a náboženství. Sborník příspěvků z konference karpatologické komise pro lidové obyčejy MKKK konané na Velehradě v roce 1997*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 1997, s. 32.

10 VÍCE WILSON, Stephen: *The magical universe. Everyday ritual and magic in pre-modern Europe*. London: UNKNO, 2004, s. XVII–XXX.

11 NAKONEČNÝ, Milan: *Lexikon magie*. Praha: Ivo Železný, 1993, heslo magické myšlení, s. 155–156.

především z etnologického a antropologického pohledu, který sledoval otázky magického jednání, symbolizace a funkce magie, nebo kontextu magie v myšlení (James Frazer, Bronisław Malinowski, Robert R. Marett, Edward E. Evans-Pritchard). Teprve nově se formující dějiny každodennosti a mentalit začaly otevírat nové okruhy otázek, které byly makroanalýzou těžko uchopitelné. Do popředí se tak dostal subjektivní pohled aktéra s jeho myšlením a jednáním.¹²

Magické praktiky stojí na pomezí náboženství a magie. V posledních dekádách bylo toto téma nahlíženo z pohledu různých vědních oborů, přesto zůstává i nadále doménou především etnologie, historie a kulturní antropologie. Zájem badatelů směřoval k magii a čarodějnictví (Edward Bever, Stuart Clark, Richard Kieckhefer, Robert Muchembled, Éva Pócs, Rebecca L. Stein, Stephen Wilson) i k výzkumu samotných kouzel a textů, které magické návody obsahují (Benedek Láng, Sophie Page, Jonathan Roper, Don C. Skemer).

V českém prostředí se věnovali magické tematice mezi prvními například Josef H. A. Gallaš, Josef V. Grohmann nebo Václav Krolmus. Systematičtější zájem o venkovskou problematiku souvisel zejména s národopisným hnutím konce 19. století, které podnítilo řadu regionálních sběrů. Projevy magického myšlení venkovského obyvatelstva nacházíme ve sběrech mnoha národopisných badatelů (František Bartoš, František Bartošek, Josef Čizmář, Josef V. Houška, Beneš M. Kulda, Jakub Lolek, Edvard Peck, Matouš Václavěk, Antonín Václavík, Čeněk Zíbrt), kteří svá zjištění publikovali prostřednictvím prvních oborových periodik¹³ i monografií.¹⁴ Díky snaze dokumentovat mizející jevy lidové kultury uvádí tyto práce zpravidla doslovná znění zaklínání i magických návodů. Vytváří tak významný soubor sekundárních pramenů, jež se fyzicky nedochovaly nebo byly známy jen z ústní tradice.

Badatelský zájem současných autorů směřuje v oblasti rukopisů především k modlitebním knihám (Markéta Holubová, Hedvika Kuchařová, Jan Kvapil, Zdeněk R. Nešpor), nebo k vývoji rukopisné a knižní produkce (Alena Andrlová Fidlerová, Kateřina Smyčková). Magické praktiky na venkově a kontext jejich užívání zůstává i nadále doménou etnologie (Roman Doušek, Alexandra Navrátilová, Lýdia Petránová, Ludmila Tarcalová). V historickém bádání je zájem o magickou tematiku směřován především k čarodějnickým procesům a pozůstatkům magického myšlení (Monika Enenklová, Petr Kreuz, Michaela Neubauerová, Daniel Wojtucki) nebo ke střetu „pověřivého“ jednání poddaných ve vztahu ke státní

12 DÜLMEN, Richard von: *Historická antropologie*, c. d., s. 45–48.

13 Časopis českého muzea, Časopis Vlastivědného spolku muzejního v Olomouci, Český lid, Národopisný věstník československý, Památky archeologické a místopisné, Selský archiv, Záhorská kronika.

14 Např. BARTOŠ, František: *Lid a národ. Sebrané rozpravy národopisné a literární*. Sv. 1–2, Velké Meziříčí: J. F. Šašek, 1883–1885; KULDA, Beneš Metod: *Moravské národní pohádky, pověsti, obyčeje a pověry*. Praha: I. L. Kober, 1875; ZÍBRT, Čeněk: *Kouzla a čáry starých Čechův. Památky archeologické* 14, 1887–1889, s. 85, 141, 191, 253, 303, 411 a 641; aj.

či církevní moci (Kateřina Bobková-Valentová, Marie-Elizabeth Ducreux, Tomáš Malý, Daniela Tinková).

Vzorek rukopisů

Studie pracuje se vzorkem 33 rukopisů z 18. a 19. století, které se dochovaly v českých i moravských paměťových institucích.¹⁵ Jen zhruba čtvrtina rukopisů je přesně datovaná – nejstarší datovaný exemplář je z r. 1727, nejmladší z r. 1887 – většina byla při inventarizaci časově zasazena do rozmezí několika desítek let či celého století. Rukopisy zpravidla nejsou přesně lokalizovány, při inventarizaci byly umístěny do regionu, který odpovídá užitému nářečí i spádovosti paměťové instituce. Pro uchování kompaktnosti vzorku jsou zahrnuty pouze jazykově české texty, jež jsou ve většině případů psané kurentem.¹⁶ Knížky obvykle nenesou konkrétní titul, text často začíná shrnutím příležitostí, při kterých bude možné knížku využít, třeba „*Knížka jednomu každému myslivci prospěšná*“.¹⁷ Většina knížek byla opatřena názvem až při inventarizaci jako *zaklínací* nebo *čarodějnická knížka, magické rady* či *zaříkadla*. Pokud se v paměťových institucích dochovaly monotematicky zaměřené rukopisy (*Zaříkání zloděje večer a jeho propuštění ráno*),¹⁸ zpravidla se jedná o torza původně širěji koncipovaných knížek.

Pro další práci s prameny bylo třeba vytvořit kategorie, jimiž budou texty nahlášeny. K jejich systematizaci bylo přistoupeno z pohledu chvíle, kdy měla být daná praktika použita. Některé postupy totiž bylo nutné provést v předstihu, tedy před očekávanou událostí, kterou se snažily ovlivnit (konflikt, soupeření), zatímco jiné reagovaly na probíhající nebo již proběhlou situaci s cílem ji napravit. Zároveň byly prameny rozděleny do tří tematických skupin podle toho, čeho chtěl člověk jejich prostřednictvím dosáhnout, na 1. *Osobnostní kvality*, 2. *Konkurenční boj* a 3. *Náprava stavu*.¹⁹ Toto rozdělení je jen pomocné, protože

15 Více exemplářů: 10 Knihovna Národního muzea (KNM), 6 Archiv Národního muzea (ANM), 5 Muzeum Podještědí Český Dub (MPČD), 4 Moravské zemské muzeum (MZM), 2 Moravská zemská knihovna (MZK). Po 1 exempláři: Muzeum Mnichovo Hradiště (MMH), Muzeum Hořovice (MH), Muzeum Těšínska (MT), Západočeské muzeum Plzeň (ZČM), Muzeum Českého ráje Turnov (MČR) a Muzeum Mladoboleslavská (MMB). Rukopisy byly dohledány přes soupisové práce a databáze (A. Fidlerová, ed.; M. Tošnerová, ed.; Manuscriptorium, Archive online, CES) a díky korespondenci s odpovědnými pracovníky institucí.

16 Citace z pramenů jsou transkribovány s ponecháním regionálních dialektických odlišností.

17 MH, sig. H 1618, f. 3r.

18 MČR, sig. R15.

19 Studie se nevěnuje úkonům k podpoře úrody a výnosnosti zvířat (zažehňávání bouří, uříknutých a nemocných zvířat) a snahám, jak polapit toho, kdo je očaroval (čarodějnice, soused). Nevěnuje se ani úkonům k uzdravení (zažehňávání nemoci) nebo praktikám milostné magie s cílem porazit soka v lásce. Jedná se o specifické oblasti, kterým byla na rozdíl od návodů směřujících k mezilidským vztahům obecně již v minulosti věnována větší badatelská pozornost. Např. NAVRÁTILOVÁ, Alexandra: Kontext víry, pověry a empirie v tradičním léčitelství. In: Navrátilová, Alexandra (ed.): *Léčení a léčitelství v lidové tradici*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum v Uherském Hradišti, 2015, s. 9–18; NAVRÁTILOVÁ, Alexandra: *Namlouvání, láska*

v praxi bylo běžné, že texty sledovaly více cílů zároveň. Každá skupina návodů nabízela jiný způsob řešení, jež však obvykle nespočívalo v usmíření zainteresovaných osob, ale častěji směřovalo k zadostiučinění aktéra, někdy i díky poškození oponenta.

Do analyzovaného vzorku byly vybrány individuálně zaměřené rady z žánrově odlišných textů (domácí rady, léčitelské a zaklínací knížky) s různou náročností provedení, tedy od stručných návodů až po komplikované rituály. Vybrané texty zároveň pokrývají obě zmíněné skupiny vymezené časem užití (před, po) i záměrem (osobnostní kvality, konkurenční boj, náprava stavu). Díky formální i obsahové rozmanitosti vybraných rukopisů vytváří uvedený soubor vzorek, který je možné chápat jako zástupný pro celou produkci textů, jež lidé k ovlivnění dynamiky mezilidských vztahů používali. Tento vzorek byl následně podroben textové analýze pomocí kvalitativního nástroje Atlas.ti, jenž prostřednictvím kódování umožnil sledovat podobné a odlišné magické prvky, které texty k úspěchu dané praktiky doporučovaly.

Magické návody v rukopisech

V průběhu života se lidé museli vyrovnávat s řadou nelehkých situací, které je potkaly, přičemž mnozí se snažili tyto těžkosti překonat s pomocí modliteb, kterými se obraceli k Bohu, Panně Marii nebo světcům. S přimluvami o ochranu se setkáváme v různých literárních žánrech, a to i v cenzurně schválené tištěné produkci, například v modlitebních knížkách, jež obsahovaly modlitby, které často směřovaly ke konkrétnímu světci.²⁰ Mnoho těchto modliteb a požehnání mělo univerzální charakter: „*Může se říkati v čas moru, a hladu, a války, a drahoty, i za ochranu proti nepříteli.*“²¹ Pověrečná kramářská produkce zahrnovala tisky s ochranou před nepřáteli, ale i před neštěstím nebo ostudou.²² Součástí proroctví, ale i kalendářů byly soupisy šťastných a nešťastných dní, v nichž bylo či naopak nebylo vhodné jít na lov nebo chodit k soudu.²³

V čem tedy byly specifické uvedené rukopisy? Jejich osobitost spočívala ve způsobu řešení, který nabízely. Nešlo pouze o přimluvy, v jejichž účinek měl

a svatba v české lidové kultuře. Praha: Vyšehrad, 2012; aj.

20 Sv. Jan Nepomucký byl patronem proti hanbě a potupě, sv. Antonín měl zase pomoci nalézt ztracené věci. Řadu takto zaměřených modliteb ke světcům obsahuje např. pověrečný modlitební tisk *Oběť před Bohem*. Více např. FIDLEROVÁ, Alena: *Intermediaries, Witnesses, Patrons. The Role of Saints in an Early Modern Book of Magical Prayers-Charms Oběť před Bohem*. In: Škarpová, Marie (ed.): *Patron Saints and Saintly Patronage in Early Modern Central Europe*. Praha: Trivium, 2019, s. 233–249.

21 NK, sig. 54 K 021693, s. 303.

22 Např. domovní požehnání, listy z nebe, délky Ježíše Krista, Sedm nebeských zámek apod. Více DROZDA, Martin: *Projevy magického myšlení v tiscích*. In: Drozda, Martin (ed.): *Mezi kouzly, vírou a pověrou, c. d., s. 73–80*.

23 Např. BOLDAN, Kamil – VACKÁŘOVÁ, Jana: *Bibliotheca Astronomica. Astronomické tisky 15. –17. století ze sbírek Národní knihovny České republiky*. Praha: NK, 2024, s. 124–125 a 132.

věřící fatalisticky doufat, naopak, rukopisy obsahovaly konkrétní návody, jak situaci aktivně řešit. Řada těchto „magických návodů“ má prastarou tradici.²⁴ Některé texty se odkazovaly k autorům dávných alchymistických a magických spisů: „[...] čiň, jak sem tobě pravil a předepsal. *Zeho Frastut*.“²⁵ Jedná se o zkomoleninu jména *Theophrastus*, což byl jeden z největších alchymistů 16. století, který působil v německých zemích.²⁶ Jiné texty dokládaly svou účinnost osobní zkušeností pisatelů nebo tradovanými legendami o odsouzených, kteří nemohli zemřít, protože je chránily magické předměty, které měli u sebe. Hluboko do minulosti sahají praktiky proti zlodějům a lidem, kteří urazili dobré jméno rodiny, nebo při soudních či milostných sporech. Tyto odvetné praktiky jsou známé již z latinských tzv. proklínacích tabulek, jež byly nalezeny takřka ve všech provinciích tehdejšího Římského impéria, včetně českých zemí.²⁷

Návody k ovlivnění mezilidských vztahů obsažené v rukopisech byly velmi rozmanité. Některé zmiňované praktiky měly působit nezávisle na druhých lidech, jiné vyžadovaly zahrnutí další osoby. Tato osoba nemusela být konkretizovaná – návod tak mohl směřovat k celému společenství sousedů (*Abys byl od lidí milován*), ale i k neznámému člověku (*Aby tě neobehrál*). Osoba, proti níž byla praktika namířena, se zpravidla ocitla v rituálním vztahu nevědomě bez vlastního přičinění, protože v ní byla fyzicky přítomna často pouze v přeneseném smyslu třeba skrze předmět, který jí dříve patřil.²⁸ Pro dosažení vytyčeného cíle využívaly návody různých prostředků, jež stavěly v naprosté většině případů na magické symbolice – vycházely tedy z představy, že daný úkon má magickou moc, pokud je provedený v konkrétní čas, na konkrétním místě a s dodržením konkrétních pravidel (předepsaných gest, barev, čísel atd.). Jedním z hlavních nástrojů byla magie slova, která mohla působit v psané formě prostřednictvím různých formulek na lístečkách, nebo skrze vyslovené magické formule či modlitby.²⁹ Specifickým nástrojem magie slova bylo zaklínání, zažehňávání či zaříkání, tedy slovní rituál s cílem způsobit nebo naopak zvrátit nějaký stav.³⁰ Účinnost

24 Transmisi námětů tradovaných i zaznamenaných koutel v Evropě sleduje např. ROPER, Jonathan: *English Verbal Charms*. Helsinki: Suomalainen Tiedekatemia, 2005, s. 158–161.

25 Např. KNM, sig. V F 75, s. 20r. Spisy tzv. vysoké magie byly úzce propojené s elitami (mágy, alchymisty, lékaři, okultními spolky) a cílily spíše k hlubšímu poznání. Do venkovského prostředí přešly návody v nich obsažené v pozměněné podobě, která odpovídala praktickým potřebám běžných uživatelů.

26 Známy též pod pseudonymem *Paracelsus*. NAKONEČNÝ, Milan: *Magie v historii, teorii a praxi*. Praha: Vodnář, 2009, s. 126.

27 URBANOVÁ, Daniela: *Latinské proklínací tabulky na území římského impéria*. Brno: Host, 2014, s. 19–29.

28 NAKONEČNÝ, Milan: *Lexikon magie*, c. d., heslo rituál, s. 239–240.

29 Nejčastěji šlo o tzv. Boží jména, která vyjadřovala jména Boha, jeho podstatu nebo vlastnosti (*Tetragramaton*, *Adonaj*, *Alpha a Omega*). Formule byly směsí výrazů inspirovaných latinskými, řeckými, hebrejskými či arabskými náboženskými texty. CHLÁDKOVÁ, Věra – ČERNÁ, Alena: Dvaasedmdesát jmen božích ve staročeských literárních památkách. *Listy filologické* 128, 2005, č. 3–4, s. 272–276. Oblíbené byly také akronymy (INRI, IHS, MRA) a výňatky z Bible. Kvůli opisování textů formule nabývaly zkomolených podob.

30 Zaklínání (zaříkání) mělo vyvolat žádoucí stav, zažehňávání mělo naopak napravit již probíhající nepříznivou

uvedených rad byla často podmíněna dvěma základními magickými principy, jež fungují na základě doteku a podobnosti. Tyto principy vychází z představy, že věci, které se jednou dotkly, na sebe působí i vzdáleně (dotyková magie); a že žádaného výsledku je možné dosáhnout prostřednictvím nápodoby (homeopatická magie).³¹ Uvedené magické principy se často propojovaly v podobě amuletu, který lidé nosili u sebe.

1. Osobnostní kvality

Texty v této skupině měly pomoci zlepšit vnímání člověka komunitou nebo mu zajistit osobní výhody a dostat ho tak do příznivější situace. Hlavním předpokladem návodů z této skupiny bylo, že je měl dotyčný aplikovat bez ohledu na dalšího člověka. Tyto rady tedy vycházely z osobních ambic prosadit se ve společenství sousedů. V zásadě se tedy nejednalo o konfliktní vztah dvou lidí, ale praktiky vycházely ze snahy získat v prostředí venkovské komunity lepší postavení. Domnělým oponentem tohoto vztahu tak bylo nejčastěji anonymní společenství, třebaže praktika mohla být v praxi aplikovaná i proti konkrétní osobě. Z hlediska času použití šlo především o preventivní praktiky, které měly posílit kladné vnímání svého nositele nebo ho připravit na možný střet v budoucnu.

Kvalita života venkovského člověka se odvíjela mimo jiné od dobrých vztahů s ostatními sousedy v obci i s vrchností. Rady typu *Abys byl od lidí milován* zpravidla stavěly na principu dotykové magie. Texty tak předkládaly návody k vytvoření amuletu, který měl člověk nosit u sebe a který mu měl díky své magické moci zajistit přízeň ostatních – třeba díky srdci hrdličky, jež byla vnímána jako symbol lásky. Funkci amuletu mohla plnit také pečeť nebo lístek popsaný magickými formulkami: „*Abys milován byl od vrchnosti i od jiných lidí, nos tyto slova u sebe, aby o tom žádný nevěděl.*“³²

Rozšířené bylo také užití rituálně připravených předmětů z různých ingrediencí: „*Vezmi ze 3 drozdů srdce, usuš je, a udělej z nich prach, pak vezmi z paškálu kus vosku a smíchej ten prach s voskem, a učiň z toho koláček. A když máš jít před vrchnost, strč jej sobě pod svůj jazyk a obrať ho po třikrát pod ním. Potom ho vyndej a schovej. Obdržíš všechno, oč budeš žádati, a lásku budeš mít v vrchnosti.*“³³

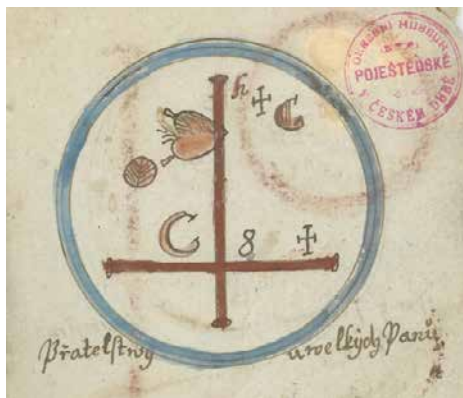
Zachování dobré pověsti bylo ve venkovském společenství stěžejní. V textech se tak setkáváme s radami pro dosažení cti a respektu, a naopak proti ostudě či falešnosti. Většina těchto rad stavěla na užívání amuletů nošených na

situaci. V textech však byly oba termíny často zaměňovány. PROFANTOVÁ, Zuzana: O magickej síle slova. In: Tarcalová, Ludmila (ed.): *Magie a náboženství*, c. d., s. 176.

31 Více FRAZER, James George: *Zlatá ratolest: magie, mýty, náboženství*. Praha: Mladá fronta, 1994, s. 18–20.

32 MPČD, sig. RKP-18, s. 50.

33 KNM, sig. V F 29, f. 10v–11r.

Obr. 1. Magická pečeť pro „přátelství u velkých pánů“. Muzeum Podještědí Český Dub, sig. RKP-20, f. 24r.

těle v podobě různých pečeti, popsaných lístků nebo vyrobených magických předmětů: „Vezmi tři hlavy hadí, do sv. Jiřího, a dej do tý každý hlavy tři zrna hrachu a zakopej do země. A když bude květ, tak strhni 9 těch kousků a nos je při sobě. Tak se tě bude každý bát.“³⁴ Náročnější postupy se objevovaly především u praktik proti ostudě, které byly doprovázené magií slova. Mohly mít podobu rituální očisty doprovázené de facto modlitbou: „Když se chceš umývat, řekni nad vodou takto: Já N. [...] počínám se touto vodou mejti, kteráž teče v Jordáně, a tím mytím

smejvám a od svého těla odháním vostuzení a plivání [...], toho mi dopomáhej Bůh Otec + i Syn + i Duch + svatý.“³⁵

Další soubor rad mířil k získání speciálních schopností, které byly v dané době vnímané jako potřebné nebo potenciálně využitelné – třeba jak se stát neviditelným, nezranitelným či neporazitelným, nebo jak odemknout všechny zámky. Návodů pro získání neviditelnosti byly ve většině případů podmíněné zhotovením amuletu. Ten často spočíval v nošení částí těl zvířat (především očí), jež byly v lidovém prostředí vnímané jako magické (had, netopýr, kočka, mravenci): „Vezmi z krkavce oči a zašij je do pytlíka a nos je na krku při sobě. I by vedle tebe šel, neuhlídá [neuvídí] tě žádný.“³⁶ Velmi rozšířená byla představa rituálního získání kamínku (objevují se i varianty se zrnkem hrachu),³⁷ který měl při následném nošení způsobit neviditelnost: „Vezmi černou kočku, jdi s ní na rozcestí novej čtvrtek po západu slunce, strhni jí hlavu, zakopej ji tam do 9týho dne, [...] zas ji vykopej, najdeš tam kamínek, ten nos u sebe.“³⁸ Podobnou funkci měl mít také věnec upletený z rituálně získaných rostlin nošený na hlavě nebo kolem krku.

Využívání amuletů v podobě cedulek s magickými formulkami bylo oblíbené také u návodů, jak otevřít všechny zámky. Většinou měly působit preventivně

34 MMB, sig. př. č. 5816/99, s. 80.

35 KNM, sig. IV H 39, f. 2r–2v.

36 MPČD, sig. RKP-44, f. 11v.

37 „Před svatým Jiřím chyt' tři hady a strhni z nich hlavy a vlož do každé zrna hrachu a dej do země, a když budou lusky, utrhni a vem z nich zrno. A když půjdeš mezi lidi [...] žádný tě neuhlídá“. MPČD, sig. RKP-50, f. 24r.

38 KNM, sig. IV H 67, f. 4v.

třeba proti uvěznění, některé však měly zvrátit uložený trest a pomoci dotyčnému se z vězení dostat: „*Na Velký pátek zab černého kohouta, který jest 3 roky starý, a tu krev uschovej. Když do zámku kápneš tu krev, tak tobě pustí a všechno zotvídáš.*“³⁹ Obdobnou funkci jakéhosi magického klíče měly plnit i rituálně získané rostliny (čekanka, kosatec), jejichž kořen měl po přiložení zámek odemknout. Předpokladem úspěchu tedy bylo, že je musel člověk nosit stále u sebe.

Velké množství rad se týkalo obav z možného fyzického střetu a cílilo tedy k ochraně před zraněním nebo před porážkou. Tyto praktiky mířily především k ochraně zdraví, ale objevovala se také zaklínání směrem ke zbráním, aby danou osobu nezranily. Většina návodů využívala hlavně amuletů v podobě pečeti či předmětů, přičemž za ochranný amulet byla považovaná i samotná kniha: „*Kdo tuto knížku při sobě má, ten bude bezpečen od zastřelení.*“⁴⁰

Proti zranění byly rozšířené především lístečky popsané magickými formulkami. Některé měl člověk dokonce spolknout, což mu mělo zaručit ochranu po omezenou dobu: „*Tyto níže psané litery, když je napíšeš na Velký pátek dříve, nežli slunce vyjde [...], a jednu tu cedulku spolkneš, 24. hodiny žádná zbraň tě neotevře [nezraní].*“⁴¹ Ochránit člověka měly také byliny nošené na těle, pokud byly rituálně nasbírané.⁴² Magicky měly působit i předměty, které byly v kontaktu se smrtí – součástí amuletu se tak mohla stát tříška z rakve, hlína z hrobu, provaz oběšence nebo lidské či zvířecí ostatky. Specifickým rituálem bylo zaklínání různých zbraní, které mělo de facto charakter modlitby, často s ustálenou formulací: „*Stůj střelo skrze drahé boží tělo, zaklínám tě skrze svaťou a nerozdílnou Trojici božskou, že nemůžeš k mému hříšnému tělu spustiti, ani krve mé vylejti, ani oudu mého raniti.*“⁴³ Tato zaklínání se zpravidla odvolávala k biblickým příběhům, od nichž odvozovala svou moc.⁴⁴

2. Konkurenční boj

Druhá skupina textů se zabývala situacemi, kdy člověk potřeboval získat převahu nad jinou osobou. Na rozdíl od první skupiny pracovaly tyto texty od začátku s přítomností dalších lidí, přestože nemuseli být tito lidé konkretizováni. Praktika už tak byla konkrétně namířena třeba proti *mordýřům*, které mohl člověk na svých cestách potkat. Daná osoba byla v rituálním vztahu přítomná zpravidla jen zprostředkovaně – třeba prostřednictvím vlasů nebo věci, jež jí patřila, a kterou

39 ANM, inv. č. B 1242, nepag.

40 MZM, inv. č. ST 23, f. 23r.

41 KNM, sig. V G 102, f. 17v.

42 Tzn. v určitý čas (na sv. Jakuba, sv. Markétu, sv. Petra a Pavla aj.), ale také za dodržení všech zákonitostí, např. že byl člověk při jejich sběru nahý. Zmiňovaná byla chrpa, čekanka, jitrocel nebo černobýl.

43 KNM, sig. V F 75, f. 17v.

44 Zaklínání odvozovala moc z událostí Ježíšova života (narození, křest, umučení, zmrtvýchvstání aj.), i dalších biblických postav (Jan Křtitel, Šalamoun, Abraham, Ábel, Mojžíš atd.).

Obr. 2. Charakter proti zbraní. Knihovna Národního muzea Praha, sig. I H 53, s. 9.

bylo možné využít pro magické působení na dálku na principu dotykové magie. Podstatou zmíněného „boje“ tedy nebylo vědomí konfliktu všech zainteresovaných osob, ale samotný fakt, že jeden člověk jednal záměrně proti druhému s cílem získat nad ním převahu nebo ho nějak poškodit.

Rozšířené byly například návody, jak nad někým vyhrát ve hře nebo ho porazit v souboji. Výhru ve hře mohl zajistit amulet, který měl mít hráč u sebe. Tradičně byly za „mocné“ považovány části těl zvířat (hlava, srdce, kosti), nebo naopak předměty spojené s čistotou, jež mohla být reprezentovaná třeba panenstvím: „Vezmi nit, kterou pravá panna napřádla, a protáhni ji žábě skrze oči, a dej

na ni devět mší sloužiti. A potom ji nos na rameně pravým, a nikdy neprohráš.“⁴⁵ Stejnou funkci měly i pečete a magické formulky, které mohl hráč napsat na cedulku a nosit ji v podpaždí nebo třeba tajně připevnit pod hrací stůl. Často si je měl napsat přímo na tělo: „Napiš tyto slova netopejrovou krví do pravý ruky: + Krčee + Brx + a potom hraj.“⁴⁶ Objevovaly se i návody s jetelovým čtyřlístkem, jenž byl po staletí vnímán jako symbol štěstí.

Na podobném principu fungovaly také amulety pro výhru v souboji, kdy bylo třeba oslabit rivala, často za pomoci předmětů spojených se smrtí. Objevovaly se praktiky, které měly vést k oslabení dovedností rivala například tím, že mu jeho konkurent posypal hlinou z hrobu cestu, přes kterou měl jít, nebo na něj pohlédl přes otvor předmětu, jenž měl působit magicky: „Hled', abys mohl dostat šňůrku co umrdlému ruce svazuje [...]. Tu nos při sobě, a když vojáky dřív uhlídáš [uvidíš], nežli oni tebe, tehdy spěšně na tom provázku učiň oko, a koukni na ně skrze to oko. A potom to oko zatáhni na uzlík, nebude k tobě moc žádný přistoupiti.“⁴⁷ Jedná se o praktiku homeopatické magie, která měla narušit stav věcí, tedy jej zvrátit nebo změnit. Objevovaly se i návody namířené proti lidem,

45 MPČD, sig. RKP-50, f. 22r.

46 ZČM, inv. č. 4838, f. 7r.

47 ANM, inv. č. A 187, s. 138.

jež mohly člověku potenciálně ublížit třeba na cestách – tedy proti nepřátelům, vojákům, mordýřům nebo tzv. utrhačům na cti. Univerzálně měly proti „zlým lidem“ působit amulety v podobě magických pečeti, jejichž účinnost mohla být podpořena přímluvnou modlitbou. Ta se měla říkat předtím, než se člověk na cestu vydal: „*Já N. [jméno] jdu mezi zlí i dobří lidi, nesu před sebou hlavu svatého Jana Křtitele.*“⁴⁸ Větší účinnost však slibovala zaklínání, která měla oslabit schopnosti oponentů a tím ochránit dotyčného: „*Zaklínám vás všechny moje nepřátelé a protivníci, a utrhačně zle mluvící lidé, a mordýřové, též zlodějové a utrhačové cti a dobrého jména, skrze Pána našeho Ježíše Krista.*“⁴⁹ Tato zaklínání, jež měla často ustálenou podobu, měla způsobit, že se jejich adresáti nemohli hýbat, dívat ani mluvit.

Praktiky založené na ochraně proti fyzickému ublížení mají dlouhou tradici. Čeněk Zíbrt psal o „čarodějném umění“ z německého Pasova, jež bylo založené na víře vojáků v ochrannou účinnost amuletů v podobě obrázku sv. Jiří a formulek psaných netopýří krví.⁵⁰ Návod tohoto „kouzla“ se šířil pod německým názvem *Festmachen*, které proniklo i do českého prostředí – například v podobě rady „*Udělat se na 24 hodin fest.*“⁵¹

Další skupina rad směřovala k získání výhod nad ostatními, a to v rozličných oblastech. Některé návody se týkaly vidiny většího zisku a měly vést k tomu, aby profesních služeb daného člověka využívalo více zákazníků, například aby prodal více zboží než ostatní: „*Vezmi vlčí chřtán a prolej skrze něj vodu třikrát. Pokrop, co budeš prodávati, a budeš míti štěstí.*“⁵² Požadavek osobního profitu mohl být zároveň podmíněn nezdarem konkurenta – rady tak nabývaly třeba postup, jak docílit toho, *Aby se forman nemohl z místa hnout* apod.⁵³ Dočasné oslabení schopností ostatních se objevovalo i ve vcelku bizarních radách, aby se například nemohli lidé hnout z místa při společném setkání: „*Vem neopotřebovanou křidu [...] a napiš tolik čárek, jak jest osob. Takový musejí ostat sedět, až je smažeš. Ale to musí být po dolní straně na stůl psaný, aby žádný neviděl psát i taky vymazati.*“⁵⁴ Rada využívá principů homeopatické magie, kdy čárky křidou symbolizují jednotlivé přisedící. Praktika „přimrazení“ byla často spojovaná se sousedskou událostí jako svatební hostinou, hody či masopustem. V radách

48 KNM, sig. III G 38, s. 11. V modlitbě následoval výčet biblických příběhů a událostí, např. „*Stůj nepříteli, jako stála voda v Jordáně, když svatý Jan Křtil Krista Pána.*“

49 MPČD, sig. RKP-18, s. 17-18.

50 ZÍBRT, Čeněk – VOLF, Josef: *Bibliografie české historie*. Díl 4. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1909, s. 106–107.

51 Zde za pomoci hada chyceného před sv. Jiřím a vzrostlého hrachu, který má po spolknutí zajistit neporazitelnost na 24 hodin. MZM, inv. č. ST 1708, s. 60–61.

52 MPČD, sig. RKP-50, f. 35r. Další rady typu: *Aby k tobě musel do mlejna přivést obilí; Abys prodal nad jiné, když na jarmark jdeš* atd.

53 MPČD, sig. RKP-16, f. 12v.

54 KNM, sig. III G 36, f. 8r.

Obr. 3. Magické pečete proti mordýřům s textem zaklínání. Knihovna Národního muzea Praha, sig. I H 53, s. 38–39.

typu „aby tobě žádný při veselosti uškoditi nemohl“⁵⁵ je patrná obecně rozšířená obava z možné újmy (ublížení, očarování), kterou by mohl člověku způsobit někdo z přítomných. Proti očarování nebo třeba otravě se bylo možné preventivně chránit hlavně prostřednictvím amuletů, často s pomocí hadí kůže, jazyku nebo žahadla.

Dočasné oslabení schopností protivníka se objevovalo také v radách, které bylo možné využít, když měl jít člověk k soudu nebo k jiné církevní či světské autoritě. Univerzální pomůckou byly amulety v podobě pečeti nebo cedulek nošených na těle: „Když jdeš před krále neb před knížete neb před hrabě, aneb jakéhokoliv pána, napiš tento žalm, tak jak tu stojí a přivaž to na pravý rameno. Tak vydáš, co žádati budeš.“⁵⁶ Stejně tak mohly být nápomocné rituálně nasbírané byliny nebo části zvířecích těl – především jazyk (hada, vlaštovky, netopýra), který měl nejspíš symbolizovat neschopnost protivníků mluvit proti dotyčnému: „Vezmi jazyk vlaštovice a dej jej po svůj jazyk, a dej mu [oponentovi] políbení, s kým máš soud, aneb nějaký rozepří. Tak obстоjíš všudy před ním.“⁵⁷ Snaha dočasně oslabit protivníka se projevovala především v zaklínáních, která měla

55 MPČD, sig. RKP-50, f. 25v.

56 KNM, sig. V F 75, f. 20v.

57 MMB, př. č. 5816/99, s. 84.

pány ouřady a případné svědky zbavit jakékoli moci nad dotyčným. Záměrem zaklínání tedy často bylo, aby tito lidé ohluchli a oněměli, a nebyli tak schopni konfrontace.

Konkurenčním bojem se zabývaly také rady, které se pohybovaly na hraně černé magie, s jejíž pomocí člověk usiloval primárně o to, aby poškodil nebo fyzicky zneškodnil svého protivníka.⁵⁸ Uvedené „konkurenční“ návody se však pohybovaly v jakési „šedé zóně“, cílily totiž především na posílení vlastních pozic – oslabení protivníka či ztráta jeho schopností byla prezentovaná pouze jako nutná součást úspěchu. Vedle zmíněných návodů k soudu, které měly zneškodnit oponentům svědčit proti dotyčnému, se tyto praktiky objevovaly především ve snaze, jak zabránit konkurentovi vystřelit, což mělo zajistit výhru při střelbě na terč nebo na lesní zvěř. Magického účinku mělo být dosaženo prostřednictvím věci, jež protivníkovi patřila nebo třeba díky praktice symbolizující uzamčení jeho schopností: *„Když najdeš na cestě chléb ležet, vem do šátku, jak slunce jde, prostrč skrze tři petličky [zábrany dveří], skrze každou třikrát. Pak zašij do pytlíčku, nos při sobě. A když spatříš tvýho nepřítele, dej pod pravý paždí. Nebude mocti vystřelit.“*⁵⁹

3. Náprava stavu

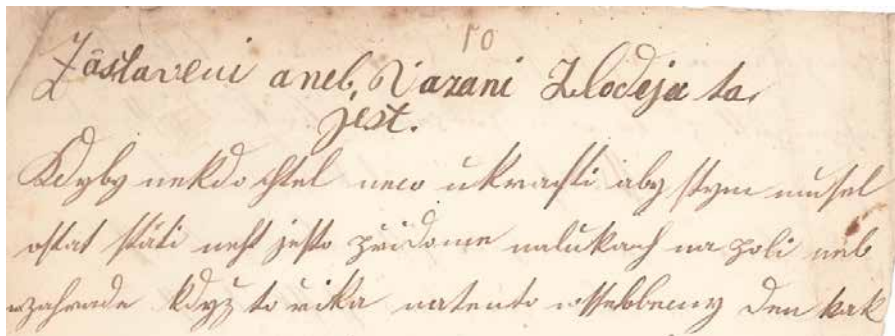
Třetí skupina textů se snažila řešit nepříznivou situaci, která člověka potkala, a to několika způsoby. Nejčastěji měly praktiky vést k odhalení původce škod, tedy například zloděje, jenž kradl v domě či na poli, nebo čarodějnice či zaklínače, který dotyčnému očaroval zbraň.⁶⁰ K nápravě mělo dojít tím, že odhalený pachatel vrátí odcizené věci zpět, návod však nabízel také prostor pro potrestání viníka za vzniklou škodu. Znovu tedy sledujeme praktiky na hraně černé magie, jejichž primárním cílem nebylo ublížit druhému, ale měly přinutit škůdce svoje jednání napravit, a současně měl poškozený získat zadostiučinění prostřednictvím trestu seslaného na pachatele.

Pachatele měly pomoci odhalit různé věštecké praktiky, které často závisely na zhotovení magického předmětu – poškozený tak mohl spatřit postavu zloděje v magickém zrcadle, nebo se mu mohl zjevit třeba ve snu díky hadímu prášku nasýpanému pod polštář. Podobnou funkci měly plnit některé byliny (třeba čekanka) nebo magické formulky: *„Tak si napiš na papír tyto litery Oen Kinny dy contuam. Dej to pod hlavu, když jdeš spát. Tak tobě se bude zdát, kdo to byl*

58 Studie se cíleně nevěnuje praktikám černé magie. Návodů, jak někomu záměrně ublížit, se v textech obecně objevuje velké množství a jsou samostatnou oblastí mezilidských vztahů, která vyžaduje samostatné zpracování.

59 ZČM, inv. č. 4838, f. 2v.

60 Čarodějnicí či zaklínačem není pohledem textů myšlen pouze profesionální mág, ale kdokoliv, kdo magické rady prakticky provozoval s cílem uškodit někomu jinému, tj. např. nepříteli sused/*ka v komunitě.

Obr. 3. Magické pečete proti mordýřům s textem zaklínání. Knihovna Národního muzea Praha, sig. I H 53, s. 38–39.

[zloděj].⁶¹ Součástí věštby se mohl stát i oficiální církevní text, například evangelium sv. Jana, které bylo ve venkovském prostředí považováno za magické.⁶²

Vcelku rozšířená byla představa, že bude původce škod díky magické praktice vizuálně rozpoznán mezi ostatními například tím, že „se udělá jemu mnoho pih na hubě“,⁶³ nebo tím, že se sám odhalí a přijde k poškozenému. Provedený rituál totiž měl vést k rozličnému trýznění pachatele, jež nemělo ustoupit, dokud se vše nevrátí do původního stavu. Kvůli praktikám homeopatické magie se měl pachatel například dusit kašlem a chřadnout kvůli zavěšení rituálního předmětu do komína, nebo cítit bolest po zabodnutí nože: „Smíchej tuk s kozlovou krví, a napiš tím oko [kruh], strč do něho nůž. Hned zloděj bude křičeti, pokud nevrátí [ukradené věci].“⁶⁴ Tyto návody často pracovaly s „nečistými“ předměty jako vnitřnostmi zvířat, lidskými i zvířecími výkaly či ostatky. Některé rady naopak vyžadovaly provedení na posvěcených místech jako třeba v kostele, u božích muk nebo na hřbitově. „Prokletí“, které bylo na pachatele uvaleno, mohlo být následně zlomeno pomocí reverzní praktiky: „[Zloděj] Bolest má, že musí k tobě přijít a vinen se dáti. Když mu chceš pomoci, vyndeš tu zem z toho bahna a [zabodnutí] hřebík z ní zase ven dej.“⁶⁵

61 KNM, sig. III G 36, f. 3r.

62 Např. klíč vložený do části knihy s pasáží Janova evangelia. Zavřená kniha se měla držet za klíč na prstech a za pronášení magických formulí se stočit ke jménu pachatele napsaného na lístku, které vybrala z několika možných podezřelých. ANM, inv. č. A 2871, f. 3r–3v. Srov. KUNZ, Ludvík: Společenství vesnice. Rolnictví na východní Moravě od baroka do II. světové války. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě, 2007, s. 115.

63 KNM, sig. III G 36, f. 3v.

64 MZK, sig. RKP-1473.105, s. 112.

65 ANM, inv. č. B 1242, nepag.

Vedle těchto stručných rad tvořily samostatnou skupinu komplikovanější návody pro zaklínání zloděje, které mají velmi dlouhou tradici.⁶⁶ Šlo o specifický rituál, jenž se zpravidla skládal ze tří fází: 1. odhalení, 2. svázání a 3. propuštění zloděje.⁶⁷

(1) Nejprve bylo nutné zloděje buď díky preventivním opatřením chytit při krádeži,⁶⁸ nebo jej donutit, aby se na místo činu vrátil. K tomu mělo obvykle dojít za pomoci něčeho, co bylo se zlodějem v kontaktu – například zárubní dveří či oken, kterých se mohl dotknout při vstupu do stavení, nebo třeba stopě po jeho chůzi: *„Bude-li po dešti, že jest zem měkká, vezmi nepotřebovaný nůž a šlépěje s ním vyřízni, do holý ruky neber. Nes do červeného bahna, udělej jamku, obrať nazpátek tu šlépěj, [...] proraž novým podlažníkem [hřebíkem] skrz prostředek a přikrej to tam bahnem. Ztrýzníš toho zloděje.“*⁶⁹ Návrat zloděje na místo krádeže mělo posílit zaklínání,⁷⁰ které bylo zároveň hlavním nástrojem pro jeho následné (2) svázání či „přimrazení“. Rozšířená byla především formulace, aby zloději *„stáli jako pařezové a hleděli jako kozlové“*, dokud je zaklínač opět nepropustí.⁷¹ (3) Důležitou součástí bylo konečné propuštění zloděje z místa, ke kterému muselo dojít před východem slunce. Platila totiž představa, že by zloděj při dotyku prvních slunečních paprsků na místě zemřel.⁷² Prostředníkem magické moci při propuštění byl sám zaklínač, který měl říci magickou formuli, jež byla často doprovázená reverzním úkonem, třeba *„strčit ho [zloděje] od sebe třikrát, pravým kolenem pod jeho pravý koleno.“*⁷³ Tato praktika symbolizovala zlomení kletby a zloděj mohl být propuštěn z prostoru, který byl dosud pod magickou ochranou.

Závěr

Každodenní život na venkově v 18. a 19. století byl provázán s magickým myšlením, které tehdy tvořilo přirozenou součást pohledu na svět. Lidé se tak obraceli

66 Snahy, jak odhalit zloděje byly součástí již tzv. Ďáblovy bible (*Codex gigas*) z počátku 13. století. Viz BOLDAN, Kamil a Galerie Klementinum: *Codex gigas – Ďáblova bible*. Tajemství největší knihy světa. Praha: NK ČR, 2007, s. 20.

67 Zaklínáním zlodějí byla ze zmíněných témat věnována největší badatelská pozornost, např. BARTOŠEK, František: Zaklínadla na zloděje. *Selský archiv* 2, 1903, č. 2, s. 121–123; HORNÁNSKÝ, Alois V.: Zaklínadla na zloděje. *Selský archiv* 7, 1908, č. 3, s. 118–119; KOUT, Rudolf: Zavázati zloděje. *Záhorská kronika* 9, 1926, č. 2, s. 19–20.

68 Preventivně měly působit amulety (např. magické formulky napsané na dveřích), ale i rituály obcházení domu či pole s pronášením zaklínání, což mělo vést k ochraně daného majetku. Zloděj, který přišel do takto magicky střeženého místa krást, musel zůstat stát přimražený na místě. Např. MMH, inv. č. 1631, s. 98–99.

69 ANM, sig. 1242, nepag.

70 Např. *„musíš běžet a skákat, nemáš hlavu složit ani odpočívat, až přijdeš na to místo, kde jsi kradl“*. MPČD, sig. RKP-44, f. 2r. Zaklínání často odvozovala svou moc od biblických postav.

71 Např. MČR, sig. R15, f. 5r.

72 Např. MZM, inv. č. ST 201, s. 10.

73 MČR, sig. R15, f. 8r.

ke křesťanskému Bohu a dalším přímluvcům (Panně Marii, světcům), zároveň se však snažili dosáhnout svých přání s pomocí různých magických úkonů. Jejich znalost se předávala po celé generace také s pomocí rukopisných knížek, jež obsahovaly rady pro zajištění ochrany a prosperity, ale i pro případ nebezpečí, nemoci či živelné pohromy. Studie sledovala rukopisy s návody, které měly sloužit k osobnímu prospěchu svého majitele především v oblasti mezilidských vztahů. Tyto texty bylo možné použít ve třech tematických skupinách, z nichž každá sledovala odlišný cíl.

1. *Osobnostní kvality*: Texty v této skupině se snažily zlepšit vnímání člověka komunitou nebo mu pomoci získat speciální dovednosti. Patří sem návody pro získání respektu a přízně, proti ostudě a pomluvě nebo pro neviditelnost či nezranitelnost.
2. *Konkurenční boj*: Tato skupina textů kladla důraz na střet v situacích, kdy člověk potřeboval získat nad někým převahu. Patří sem návody pro výhru ve hře, u soudu či v souboji, ale objevovaly se i rady pro oslabení konkurence na pracovním trhu.
3. *Náprava stavu*: Třetí skupina textů se snažila napravit negativní situaci, která člověka potkala. Patří sem návody pro opravu očarované zbraně, navrácení ztracených věcí a odhalení zloděje, ale i rady, jak potrestat toho, kdo tuto škodu způsobil.

Je nutné zdůraznit, že v praxi návody běžně sledovaly více cílů zároveň – myslivec se například při zaklínání střely snažil ochránit sám sebe před zraněním a současně mohl chtít, aby konkurent nemohl vystřelit.

Nejčastější „zbraní“, která byla v oblasti mezilidských vztahů používána, byly amulety – rituálně vytvořené či získané předměty s magickou mocí – jež měly sloužit hlavně k preventivní ochraně. Významnou úlohu sehrávala magie slova, která mohla působit v psané formě (formulky, pečetě). Její nejmocnější podobou však bylo zaklínání/zažehnávání, tedy slovní rituál, jenž měl díky moci vyřčených slov ochránit před střelou či nepřítelem nebo třeba potrestat zloděje. Rozšířené byly i odvetné praktiky jakési „šedé“ magie, jež byly cestou k zadoostiučinění poškozeného. Návody obsahovaly i další doprovodné úkony, které stavěly na dvou základních magických principech spojených s magií doteku a podobnosti.

Magické návody používaly různé prostředky, které se lišily podle cíle, jehož mělo být jejich prostřednictvím dosaženo (ochrana, výhra, odhalení). Jejich užití vycházelo z magické symboliky času, místa, čísel, barev či gest. Důležitou součástí byla práce s „nečistými“ předměty (výkaly, vnitřnostmi, krví aj.) nebo těmi, které byly v kontaktu se smrtí (úlomek z rakve, prášek z lebky aj.). Tyto předměty měly na jedné straně dodat svému nositeli fyzickou sílu a zastrašit protivníka, na druhé straně měly spolu s dalšími magickými úkony poškodit

oponenta nebo mu fyzicky ublížit. K posílení charakteru či zlepšení sociálního statusu člověka měly zase pomoci předměty spojené s čistotou (panenství, nové neopotřebované nebo svěcené věci) nebo naopak ty, které byly v kontaktu s posvěcenou půdou (kostel, hřbitov). I když se rituální postup proměňoval a rady obsažené v rukopisech mohou působit dojmem receptu z náhodně se sbíraných ingrediencí, opak je pravdou – v symbolické rovině kladly texty velký důraz na následnost konkrétních činností a zejména na způsob jejich provedení. Návodů se tak řídily jasně stanovenými pravidly, která vycházela z univerzální magické symboliky užívané po staletí.

Předložená studie představila širokou škálu situací lidského jednání, které bylo spojené s konkurenčním prostředím venkovského společenství. Díky konkrétním příkladům studie přispěla k lepšímu porozumění tehdejšího způsobu myšlení, v němž lidé spojovali křesťanskou víru s důvěrou v magické postupy předávané po generace. Studie tak ukázala, že návody k magickým praktikám z 18. a 19. století byly svými uživateli vnímány jako jeden z možných prostředků, který mohl ovlivnit vztahy mezi lidmi a řešit konflikty ve vesnické komunitě.

Prameny

Muzeum Podještědí Český Dub

sig. RKP-16, *Hospodářské a léčitelské rady* [1780–1800?].

sig. RKP-18, *Magické rady* [1780–1800?].

sig. RKP-20, *Této knížky jest potřeba...* [1790–1810?].

sig. RKP-44, *Zaklínací knížka* [1617–1800?].

sig. RKP-50, *Probatum* [1840–1960].

Muzeum Českého ráje Turnov

sig. R15, *Zařikání zloděje večer a jeho propuštění ráno* [1801–1900?].

Muzeum Mladá Boleslav

př. č. 5816/99, *Herbář aneb knížka hospodářská* [1773].

Muzeum Mnichovo Hradiště

inv. č. 1631, *Kniha zvěrolékařských...* [1740–1760?].

Muzeum Hořovice

sig. H 1618, *Kniška. Gednomu Každemu Misliwcy* [1782–1792].

Muzeum Těšínska Český Těšín

inv. č. H 18 983, *Knižka českých lidových modliteb a zařikadel* [1801–1900?].

Moravská zemská knihovna Brno

sig. RKP-1473.105, *Abra Ca. Abrac...* [1780–1818].

sig. RKP-1488.305, *Knižka Misliweczka* [1792].

Moravské zemské muzeum Brno

inv. č. ST 23, *Zaklínací kniha* [1801–1900?].

inv. č. ST 119, *Doktorska Knisska pro lidj* [1830–1840].

- inv.č. ST 201, *Rukopisná kniha léčitelských rad* [1861].
inv. č. ST 1708, *Kniha moci bylin...* [1797-1847].
Národní muzeum Praha (Archiv)
inv. č. A 187, *Prorocství, herbář, kouzla* [1701-1800?].
inv. č. A 196, *Kouzla střelecká* [1750-1850?].
inv. č. A 2868, *Čarodějnická knížka* [1790-1810?].
inv. č. A 2871, *Kouzelná knížka* [1701-1800?].
inv. č. B 1240, *Kniha různých rad* [1784-1793].
inv. č. B 1242, *Zápisní knížka* [1887].
Národní muzeum Praha (Knihovna)
sig. III D 46, *Penktakuly* [1800-1820?].
sig. III G 36, *Masnoie* [1790-1810?].
sig. III G 38, *Modlitby a zaklínadla* [1790-1810?].
sig. V F 29, *Vejpis proti zbrani* [1779].
sig. V F 75, *Zaklínací knížka* [1800-1820?].
sig. V G 102, *Zaklínací knížka* [1727].
sig. I H 53, *Zaklínací knížka* [1851-1900?].
sig. IV H 39, *Modlidby velmi potřebné...* [1790-1810?].
sig. IV H 67, *Myslivecká knížka* [1817].
sig. IV E 86, *Zaklínací knížka* [1750].
Západočeské muzeum v Plzni
inv. č. 4838, *Zařikadla při použití střelné zbraně* [1801-1900?].

Tisky

Národní knihovna

- sig. 54 K 021693, *Studnice Wod Żiwych, To gest...* Znojmo: Antonín Jan Preiss, [1743-1787], K15779a.

Literatura

- BARTOŠ, František: *Lid a národ. Sebrané rozpravy národopisné a literární*. Sv. 1-2. Velké Meziříčí: J. F. Šašek, 1883-1885.
BARTOŠEK, František: Zaklínadla na zloděje. *Selský archiv* 2, 1903, č. 2, s. 121-123.
BEVER, Edward: *The Realities of Witchcraft and Popular Magic in Early Modern Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008.
BOLDAN, Kamil - Galerie Klementinum: *Codex gigas - Ďáblova bible. Tajemství největší knihy světa*. Praha: NK ČR, 2007.
BOLDAN, Kamil - VACKÁŘOVÁ, Jana: *Bibliotheca Astronomica. Astronomické tisky 15.-17. století ze sbírek Národní knihovny České republiky*. Praha: NK, 2024.

- DROZDA, Martin: Projevy magického myšlení v tiscích. In: Drozda, Martin (ed.): *Mezi kouzly, vírou a pověrou. Magie v textech moravského venkova 18. a 19. století*. Brno: Moravská zemská knihovna, 2024, s. 59–82.
- DUCREUX, Marie-Elizabeth – ČORNEJOVÁ, Ivana – HOJDA, Zdeněk (eds.): *Kultura – zbožnost – symbolická politika: proměny společnosti ve střední Evropě v 17. a 18. století*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2023.
- DÜLMEN, Richard van: *Historická antropologie. Vývoj, problémy, úkoly*. Praha: Dokořán, 2002.
- DÜLMEN, Richard van: *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století)*. Praha: Argo, 2006.
- FIDLEROVÁ, Alena: *Raněnovověké rukopisy v českých muzeích a možnosti jejich využití pro výzkum českého jazyka a literatury 17. a 18. století*. Disertační práce. Ústav českého jazyka a teorie komunikace. Praha: FF UK, 2008.
- FIDLEROVÁ, Alena: Intermediaries, Witnesses, Patrons. The Role of Saints in an Early Modern Book of Magical Prayers-Charms Oběť před Bohem. In: Škarpová, Marie (ed.): *Patron Saints and Saintly Patronage in Early Modern Central Europe*. Praha: Trivium, 2019, s. 229–252.
- FRAZER, James George: *Zlatá ratolest: magie, mýty, náboženství*. Praha: Mladá fronta, 1994.
- GRŮZOVÁ, Anna: Projevy magického myšlení v rukopisech. In: Drozda, Martin (ed.): *Mezi kouzly, vírou a pověrou. Magie v textech moravského venkova 18. a 19. století*. Brno: MZK, 2024, s. 85–106.
- HORŇANSKÝ, Alois V.: Zaklínadla na zloděje. *Selský archiv* 7, 1908, č. 3, s. 118–119.
- CHLÁDKOVÁ, Věra – ČERNÁ, Alena: Dvaasedmdesát jmen božích ve staročeských literárních památkách. *Listy filologické* 128, 2005, č. 3–4, s. 272–276.
- KOUT, Rudolf: Zavázati zloděje. *Záhorská kronika* 9, 1926, č. 2, s. 19–20.
- KULDA, Beneš Metod: *Moravské národní pohádky, pověsti, obyčeje a pověry*. Praha: I. L. Kober, 1875.
- KUNZ, Ludvík. *Společenství vesnice. Rolnictví na východní Moravě od baroka do II. světové války*. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě, 2007.
- MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří: Chudé (dolní) vrstvy společnosti českých zemí v 19. století. Sociální pozice a vzory chování. *Studie k sociálním dějinám 19. století* 8, 1998, č. 1, s. 121–303.
- MALÝ, Tomáš: *Smrt a spása mezi Tridentinem a sekularizací. Brněnští měšťané a proměny laické zbožnosti v 17. a 18. století*. Brno: Matice moravská, 2009.
- MUCHEMBLED, Robert: Magie a čarodějnictví včera a dnes. In: Muchembled, Robert (ed.): *Magie a čarodějnictví v Evropě od středověku po současnost*. Praha: Volvox Globator, 1997, s. 7–11.

- NAKONEČNÝ, Milan: *Magie v historii, teorii a praxi*. Praha: Vodnář, 2009.
- NAKONEČNÝ, Milan: *Lexikon magie*. Praha: Ivo Železný, 1993.
- NAVRÁTILOVÁ, Alexandra: Kontext víry, pověry a empirie v tradičním léčitelství. In: Navrátilová, Alexandra (ed.): *Léčení a léčitelství v lidové tradici*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 2015, s. 9–18.
- NAVRÁTILOVÁ, Alexandra: *Namlouvání, láska a svatba v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2012.
- PROFANTOVÁ, Zuzana: O magickej sile slova. In: TARCALOVÁ, Ludmila (ed.): *Magie a náboženství. Sborník příspěvků z konference karpatologické komise pro lidové obyčaje MKKK konané na Velehradě v roce 1997*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 1997, s. 175–178.
- ROPER, Jonathan: *English Verbal Charms*. Helsinki: Suomalainen Tiedekatemia, 2005.
- RYCHLÍK, Jan – RYCHLÍKOVÁ, Magdaléna: Magie, pověra, zvyk, lidové náboženství – jejich vzájemné vztahy. In: Tarcalová, Ludmila (ed.): *Magie a náboženství. Sborník příspěvků z konference karpatologické komise pro lidové obyčaje MKKK konané na Velehradě v roce 1997*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 1997, s. 31–39.
- SCRIBNER, Robert W.: Prvky lidové víry. *Církevní dějiny. Osobnosti – události – struktury – mentality* 8, 2011, č. 4, s. 3–29.
- URBANOVÁ, Daniela: *Latinské proklínací tabulky na území římského impéria*. Brno: Host, 2014.
- WILSON, Stephen: *The magical universe. Everyday ritual and magic in pre-modern Europe*. London: UNKNO, 2004.
- WÖGERBAUER, Michael – PÍŠA, Petr – ŠÁMAL, Petr – JANÁČEK, Pavel: *V obecném zájmu. Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749–2014*. Sv. 1. 1749–1938. Praha: Academia, 2015.
- ZÍBRT, Čeněk – VOLF, Josef: *Bibliografie české historie*. Díl 4. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1909.
- ZÍBRT, Čeněk: Kouzla a čáry starých Čechův. *Památky archeologické a místopisné* 14, 1887–1889, s. 85, 141, 191, 253, 303, 411 a 641.
- ZUBER, Rudolf: *Osudy moravské církve v 18. století*. II. díl. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 2003.